

ОСВІТНІ, ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378 (09)(477.4/7)«19/20»

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2024-18.1>

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ В XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

СЕЙКО НАТАЛІЯ АНДРІЇВНА

доктор педагогічних наук, професор
Житомирський державний університет імені Івана Франка
sejkona.zdu@gmail.com
orcid.org/0000-0002-6197-9553

СИТНЯКІВСЬКА СВІТЛАНА МИХАЙЛІВНА

доктор педагогічних наук, професор
Житомирський державний університет імені Івана Франка
hng@ukr.net
orcid.org/0000-0003-1367-0487

Розвиток духовної освіти в історичному контексті має виражене етнокультурне підґрунтя, а також передумови становлення й розвитку. Російська православна церква XIX століття на українських землях була потужним рупором монархічного устрою й суцільного зросійщення селянства Волині; власне, духовна освіта волинського краю була переважно російською православною. Ієрархія духовних навчальних закладів Волині XIX – початку XX століття представлена церковнопарафіяльними школами, духовними училищами й семінарією. Пряма залежність між віросповіданням та етнічною належністю певним чином визначала особливості змісту й методів духовної освіти, а також наявність інституційного чи позаінституційного рівня духовної освіти на Волині.

Мета статті – обґрунтування змісту етнокультурних передумов і чинників, що визначали становлення й розвиток духовної освіти на Волині в XIX – на початку XX століття.

Методи дослідження: аналіз історичних архівних документів; узагальнення кількісних показників розвитку духовних навчальних закладів Волині XIX – початку XX століття; порівняння кількісних і якісних показників розвитку духовної освіти різних етноконфесійних груп на Волині в досліджуваній період.

У статті проаналізовано освітній рівень представників різних етнонаціональних спільнот, їх належність до релігійних конфесій, спосіб розселення по території Волині як чинники становлення й розвитку духовної освіти в регіоні. З'ясовано, що російська православна церква впродовж XIX століття прагнула до перетворення чеських і німецьких храмів і шкіл на православні, а на початку XX століття єврейські духовні навчальні заклади частково перейшли під опіку міністерства народної освіти. Визначено основні рівні духовної освіти на Волині в досліджуваній період: для міського населення – початковий і середній рівні духовної освіти, для переважачого сільського населення – нижчий (церковно-приходські школи, школи грамоти й духовне просвітництво з боку братств і товариств провідних релігійних конфесій).

Наукова новизна результатів дослідження полягає в уведенні в науковий обіг невідомих і маловідомих історичних джерел, передусім архівних документів щодо становлення й розвитку духовної освіти на Волині.

Дослідження етнокультурних передумов і чинників розвитку духовної освіти на Волині в XIX – на початку XX століття дало змогу встановити, що впродовж усього досліджуваного періоду міжконфесійні відносини на Волині були досить складними, причому переважно це стосувалося протистояння між панівним російським православ'ям і традиційно сильним впливом римо-католицького костюлу. У зв'язку з цим доведено вплив російської «теорії офіційної народності» на становлення й розвиток духовної освіти Волині. Установлено, що зазначена теорія втілювалася в регіоні в домінацію православного шкільництва над католицьким, лютеранським, юдейським.

Ключові слова: духовна освіта, церковнопарафіяльні школи, духовне училище, етнос, культура, Волинь.

Постановка проблеми. Волинська губернія створена в 1797 році, являла собою впродовж досліджуваного періоду сукупність кількох міст, а також містечок, великої кількості сільських поселень. Станом на середину XIX століття в губернії було зареєстровано близько 1,5 мільйона мешканців. Аграрний характер життя й змісту ментальності пересічного волинянина, на нашу думку, визначав і характер його духовного світосприйняття, і рівень усвідомлення необхідності духовної освіти в різноманітному її вимірі. Селянство становило найчисельніший стан суспільства по всій території України; сукупність його знань завжди була пов'язана із землею і природою, і ці знання передавалися з покоління до покоління. Натомість XIX століття, особливо його друга (пореформена, після скасування кріпацтва) половина, стало переломним моментом в освітніх процесах у волинському селі.

Обґрунтування сукупності етнокультурних передумов становлення й розвитку духовної освіти в окремому регіоні є основою для формулювання науково коректних висновків. Крім того, ці передумови підкреслюють міждисциплінарний характер проблеми розвитку духовної освіти, дають можливість співвіднести локальний характер розвитку духовних навчальних закладів із глобальними соціально-політичними, ідеологічними, соціокультурними умовами життєдіяльності волинського краю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти розвитку духовної освіти на Волині в XIX – на початку XX століття стали предметом дослідження багатьох науковців, як-от: О. Грималюк (2018), С. Жилюка (1996), О. Костюк (2007), О. Кошеля (2022), І. Тимочко (2011) та ін. Просвітницька й освітня діяльність православної церкви на Волині в XIX – на початку XX століття стала предметом дослідження вітчизняних науковців: О. Альшиної (2018), Б. Гулямова (2021), О. Сажок (2013), Ю. Хитровської (2017) та ін. Крім того, значний первинний історичний матеріал накопичено в розвідках істориків і краєзнавців другої половини XIX – початку XX століття: М. Петрова (1888), К. Левитського (1893), В. Лукашука (1876).

Водночас поза увагою науковців залишається системний аналіз сукупності етноконфесійних передумов, що визначали становлення й розвиток духовної освіти на Волині в XIX – на початку XX століття.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сукупності етнокультурних передумов і чинників, що визначали становлення й розвиток духовної освіти на Волині в XIX – на початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. До середини XIX століття частка грамотних селян у російській імперії була незначною й не досягала 10 %. Тому питання елементарної освіти як провідника формули «православ'я – самодержавство – народність» ставилося досить серйозно. З іншого боку, селяни за звичкою передавали знання своїм дітям у безпосередній трудовій діяльності й письмові (книжні) знання вважали другорядними.

Згідно з дослідженням О. Прищепи (2010) [13, с. 42], міське населення впродовж другої половини XIX століття становило від 6,9 до 8,9 %. У складі губернії налічувалося 13 міст – Житомир, Рівне, Луцьк, Новоград-Волинський, Острог, Заслав, Дубно, Володимир-Волинський, Старокостянтинів, Кременець, Овруч, Ковель, Здолбунів. Таким чином, панівна частина населення – селяни, відповідно, усі форми духовної освіти в досліджуваний нами період можуть бути представлені на двох рівнях:

– для міського населення – *початковий і середній* рівні духовної освіти (Волинська духовна семінарія, жіночі єпархіальні училища, учительська семінарія, хедери, бетмідраші, рабинське училище тощо);

– для переважаючого сільського населення – *нижчий* сегмент духовної освіти – церковно-приходські школи, школи грамоти й духовне просвітництво з боку братств і товариств провідних релігійних конфесій (православного, римо-католицького, юдейського).

Як свідчать історичні документи, на Волині була досить велика кількість дітей шкільного віку, значна частина з яких відвідувала духовні навчальні заклади, починаючи з церковно-приходських шкіл: станом на 1896ріктакихдітейнараховувалося260045осіб

(хлопчиків – 133 961, дівчаток – 126 084) [2, с. 175]. Численність церковно-приходських шкіл пояснювалася великою кількістю приходів на Волині – 1245 на кінець XIX століття, більшість яких мала близько 1000 осіб дорослого населення (642 приходи – до 700 осіб, 563 – від 700 до 2000 осіб).

Духовенство в складі міського населення Волині становило 0,6 % населення (769 осіб станом на 1861 рік) [13, с. 58]. Зауважимо, що до цієї соціальної групи якраз і належали викладачі духовної семінарії, єпархіальних училищ, учительської семінарії, духовні особи різних конфесій, що здійснювали духовну освіту різного рівня в храмах і монастирях базових релігійних конфесій. Наприкінці XIX століття (1897 рік) кількість духовних осіб у губернії зростає до 2368 осіб і становила близько 1,0 % [13, с. 62].

Виходячи з аналізу досліджень В. Тацієнко (2017) [16], Ю. Хитровської (2017) [19], Б. Опрі (2010) [10] та інших і повністю погоджуючись із дослідницькою позицією К. Білої (2021), можемо констатувати, що православна церква XIX століття на українських землях була потужним рупором монархічного устрою й русифікаторської пропаганди, цілком підтримувала державні реформи: «первісна душпастирська функція церкви відходила на другий план, навіть у середовищі духовенства, яке все частіше проявляло неповагу до проповідуваних ними заповідей, порушуючи їх» [2, с. 14].

Структура православної освітньої сфери Волинської губернії в досліджуваний період була кількарівневою (церковнопарафіальні школи, духовні училища, духовні семінарії). Найнижчу ланку займали церковно-приходські школи (згідно з «Положенням...» 1828 року). Одним із основних навчальних предметів у цих училищах завжди був Закон Божий; таким чином, у приходських школах надавалися перші знання релігії як основа духовної освіти дітей і молоді.

Після третього поділу Польщі, коли частина українських земель відійшла до російської імперії (1795 рік) – царські чиновники прагнули жорстко контролювати всі релігійні конфесії на приєднаних землях. При цьому

уніати (греко-католики) відчули це найбільше, бо змушені були повернутися в православ'я; місцеве волинське духовенство греко-католицького стану часто цьому опиралося. Так, волинський уніатський священник Г. Курашевич, як свідчить дослідження В. Денисюка (2012) [6, с. 112], був ув'язнений на три місяці. Католицький костюл зазнав значних утисків, передовсім економічних, оскільки імперська влада провела секуляризацію земель католицьких храмів, при яких, як правило, створювалися навчальні заклади різного рівня. Оскільки значна частина маєностей католицьких орденів на початку XIX століття була секвестрована, тобто одержавлена, то й фундування духовних навчальних закладів католиків (чи навчальних закладів, що мали виражений релігійний контент) на Волині фактично зупинилося. Як свідчать наукові розвідки О. Буравського (2016), «парафіяльне та римо-католицьке духовенство протидіяло церковній політиці уряду» [3, с. 15].

На початку XIX століття на Волині налічувалося близько сотні католицьких храмів, половина від загальної їх кількості на Правобережжі. Уніати віддавали перевагу католицькій церкві, якщо йшлося про перехід до іншої християнської конфесії; діти уніатських священників переходили до католицизму, який уважався в їхніх сім'ях суттєво ближчим до правдивого християнства, ніж російське православ'я [7, арк. 5].

У 20-х роках XIX століття діяльність уніатської церкви на українських землях була відновлена; зазначимо натомість, що на Волині не існувало жодного навчального закладу, де уніати провадили б освітню діяльність і здійснювали духовне просвітництво дітей і молоді з 1803 року – часу прийняття першого Статуту навчальних закладів, підпорядкованих університетам. Становище римо-католицької церкви впродовж XIX століття фактично не змінилося. Суттєві утиски з боку царської влади призвели до значних обмежень у її освітній і просвітницькій діяльності на Волині. Не вирішив питання про духовну освіту й конкордат 1847 року між російською імперією й Ватиканом; у складі консисторії РКЦ не було передбачено єпископа, котрий

би опікувався питаннями релігійної освіти для католиків на Правобережжі [18].

Упродовж усього досліджуваного періоду міжконфесійні відносини на Волині можна окреслити як досить складні, причому переважно це стосувалося конфесійної ситуації між панівним імперським православ'ям і традиційно сильним впливом Римо-католицького костюлу. Крім того, велике значення в конфесійній структурі Волині відводилося юдаїзму (єврейська спільнота) і лютеранству (німецька й чеська колоністські спільноти). В. Генсьорський (2018) пише, що міжконфесійне протистояння часто виливалося на сторінки «Волинських єпархіальних відомостей», де римо-католики представлялися учасниками банд, що гнобили місцеве православне населення та насильно наvertsали його в католицизм [4, с. 86].

Мусимо зазначити, що характеристика міжконфесійних відносин в історичних документах почасти суперечлива: так, попри усталений погляд на конфлікт між православ'ям і католицизмом, відомий дослідник історії Волині М. Теодорович (1896) писав, що «ставлення православних до католиків переважно дружні, та інакше й бути не може, бо це – брати по вірі і крові своїх російських односельчан, і лише в епоху польського панування в краї були відторгнуті від православної церкви. До євреїв відношення християн неприяні, як до паразитів на народному організмі» [17, с. 590]. Про міжконфесійні стосунки на Волині пише в дослідженні І. Баляс (2012) [1], підкреслюючи складнощі «православного духовенства при захопленні католицьких храмів. Насамперед було потрібно схилити вірян до своїх дій... Перед царським урядом гостро стояла проблема взаємовідносин із католицькою церквою» [1, с. 185].

Як свідчать матеріали перепису населення російської імперії 1897 року, у всіх етнопціональних груп, крім чехів, спостерігалася пряма ідентичність релігії та етнічної належності (від 89,89 % православних серед росіян, до 99,95 юдеїв серед волинських євреїв). Чеська ж меншина Волині була переважно православною, асимілювавши в процесі співіснування з українцями й росіянами Волині

(66,22 %), або ж католицькою (28,6 %). Ми вважаємо, що така пряма залежність між віросповіданням та етнічною належністю певним чином визначала особливості змісту й методів духовної освіти, а також наявність інституційного чи лише позаінституційного рівня духовної освіти на Волині в тієї чи іншої етнічної спільноти.

Статистика кількісного та релігійного складу населення Волині в ХІХ – на початку ХХ століття свідчить про повну домінацію православ'я як у конфесійній сфері, так і у сфері освіти. Тому ми розглядаємо православну церкву як основу моделі духовної освіти Волинської губернії в досліджуваній період. Насильницька русифікація волинського краю, прагнення імперської влади розвивати духовну освіту населення та кадрово забезпечувати її спричинили наявність як інституційних, так і позаінституційних форм духовної освіти в краї.

Центром російського православ'я як інституції, що втілювала знамениту формулу князя С. Уварова, тодішнього міністра народної освіти імперії («православ'я, самодержавство, народність»), став Острог. В Острозі, як відомо, було накопичено потужні традиції православного шкільництва завдяки функціонуванню братської школи, а згодом – Острозької академії (1576) [8]. Під впливом суттєвих соціально-політичних і суспільно-релігійних трансформацій значущість Острозької академії в ХVІ–ХVІІ століттях поступово знизилася, аж до її перетворення на єзуїтську колеґію (1624).

Означена вище формула міністра С. Уварова реалізувала на практиці так звану «теорію офіційної народності» – державну ідеологію Російської імперії в галузі народної освіти й просвітництва за часів Миколи І. Заперечуючи сам факт існування українського народу, ідеолог уварівської теорії російський історик М. Погодін (1800–1875) виходив у теорії офіційної народності з панславізму, що мав об'єднати всіх слов'ян; при тому система освіти слугувала потужним знаряддям такого об'єднання чи, імовірно, приєднання всіх українських земель до єдиної імперії релігійно-просвітницькими засобами [11, с. 290].

Зазначена вище формула С. Уварова передбачала, якщо йдеться про організацію шкільництва в Південно-Західних регіонах Російської імперії (до яких належала й Волинь), поступове скасування мережі католицьких початкових шкілок і відкриття на їх місці парафіяльних шкіл православного церковного відомства. У середині XIX століття (1864 рік) оприлюднено нове Положення про початкову народну освіту, за яким церковні парафіяльні школи як основний тип масової школи в імперії передавалися під опіку духовенства; крім того, з метою зазначеної вище заміни католицьких шкіл православними в 1869 році додатково було створено Положення про народні училища в губерніях Київській, Подільській та Волинській [15, с. 151]. Кількість парафіяльних шкіл за пів століття суттєво зросла, але рівень грамотності населення краю не перевищував 10–12 % (станом на 1900 рік). Зміст освіти в парафіяльних школах обмежувався читанням (переважно текстів Святого Письма й інших релігійних книг), письмом і початками арифметики. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що печально відомий «Валуєвський» указ повністю вивів українську мову з програм навчання та зі змісту освіти не лише в початковій її ланці, яку забезпечувала православна Церква, а й у середній (хоча і західноволинських гімназіях у першій половині XIX століття українська мова вивчалася як обов'язковий предмет) і вищій.

Отримавши фактично необмежені можливості стосовно організації мережі православних навчальних закладів різного рівня (парафіяльні школи, духовні училища, семінарії, у тому числі й учительські), православне духовенство не мало ресурсів для їх реалізації. Освітній (і тим більше педагогічний і методичний) рівень більшості православного духовенства на Волині був дуже низьким і мало змінився впродовж першої половини XIX століття, відколи Волинь було приєднано до інших земель підросійської України [9, с. 25]. Небагато змогла допомогти в цьому сенсі Острозька духовна семінарія, відкрита в 1796 році зусиллями митрополита В. Шишацького, який, власне, наполягав на

фаховій підготовці українських православних священників-просвітителів і педагогів, котрі могли б проводити викладацьку й виховну діяльність у початкових навчальних закладах Волині [14, с. 133]. Звісно, така проукраїнська позиція православного митрополита в Російській імперії не могла бути підтримана: уже за кілька років у семінарії було засновано російську катехізичну школу, де весь процес викладання здійснювався російською мовою [15, с. 152]. Власне, лише випускники цієї школи мали право отримувати православні парафії по всій губернії на місці скасованих уніатських і католицьких громад; тому, попри невеликий час функціонування катехізичної школи (19 років), молоді російські православні священники ще довгі роки втілювали зазначену вище теорію офіційної народності в систему парафіяльного православного шкільництва на Волині.

Початкова ланка освіти, якою стала тісно опікуватися російська церква, сформувалася з часів прийняття Статуту навчальних закладів, підпорядкованих університетам 1804 року. За цим документом духовне відомство фактично ставало організатором народної освіти в усій імперії, і в змістовому, і в кадровому стосунку. У Статуті..., де початкові православні навчальні заклади названо приходськими (парафіяльними) училищами, зазначено: «... в губернських і повітових містах, так само як і в селах кожен церковний приход чи два разом, виходячи з числа прихожан і віддалення від їх мешкань, повинні мати принаймні одне приходське училище. Ці училища в казенних поселеннях довіряються приходському священнику і одному з найбільш почесних мешканців, в поміщицьких поселеннях вони віддаються під просвітницьке й благодійне попечительство самих поміщиків» [18, с. 632].

Кількісні показники по церковно-приходських школах Волині станом на 1896 рік розподілилися в повітах, як це представлено в таблиці 1.

Подана вище таблиця, однак, свідчить, що церковно-приходські школи і школи грамоти існували далеко не всюди на Волині (незважаючи на те що для їх організації православна

Таблиця 1

Кількість церковно-приходських шкіл і шкіл грамоти в повітах Волинської губернії (1896 рік)

Повіт Волинської губернії	Кількість церковно-приходських шкіл	Кількість шкіл грамоти
Житомирський	97	41
Володимир-Волинський	91	47
Дубенський	54	22
Заславський	72	77
Ковельський	40	40
Кременецький	53	44
Луцький	51	25
Новоград-Волинський	49	96
Овруцький	28	24
Острозький	76	29
Рівненський	60	53
Старокостянтинівський	46	57
Усього	717	555

Джерело: розроблено авторкою на основі [18, с. 640]

церква мала близько століття часу). Так, у Житомирському повіті не було церковно-приходських чи шкіл грамоти в 6 приходах, у Дубенському – у 19, у Кременецькому – у 22. Матеріали «Волинських єпархіальних відомостей» вміщували пояснення відсутності церковно-приходських шкіл у деяких селах і містечках, а саме:

1) бідність місцевого населення й розрізненості приходів, що могли об'єднувати кілька сіл (кожне з яких не могло самостійно заснувати й утримувати церковно-приходську школу);

2) неврожайність багатьох років наприкінці XIX століття, що спричинило економічні проблеми серед сільського населення Волині;

3) внески на школи міністерства народної освіти, які мусили виплачувати селяни, що призводило до нестачі коштів на церковно-приходські навчальні заклади;

4) відсутність достатнього рівня усвідомленості необхідності освіти серед селян Волині;

5) належність населення Волині до різних релігій і національностей, що ускладнювало розвиток мережі духовних навчальних закладів під опікою російської церкви;

6) нестача бажання відкривати нові церковно-приходські школи з боку певної частини православного духовенства, оскільки це

передбачало певні організаційні й фінансові труднощі в приході [12, с. 177].

Висновки. Отже, ми з'ясували основні етнокультурні передумови становлення й розвитку духовної освіти на Волині в XIX – на початку XX століття. Відзначено, що аграрний характер життя й змісту ментальності пересічного волинянина, на нашу думку, визначав і характер його духовного світосприйняття, і рівень усвідомлення необхідності духовної освіти в різноманітному її вимірі. Упродовж усього досліджуваного періоду існувала дихотомія асиміляції й етноідентифікації в контексті духовної освіти дітей. Доведено, що міське населення могло забезпечити своїм дітям як початковий, так і середній рівень духовної освіти, натомість сільське – початкову церковно-приходську освіту. Установлено, що російська православна церква XIX століття на українських землях була потужним рупором монархічного устрою та суцільного зросійщення селянства Волині; власне, духовна освіта волинського краю була переважно російською православною. Сформульовано висновок, що впродовж усього досліджуваного періоду міжконфесійні відносини на Волині були досить складними, причому переважно це стосувалося протистоянням між панівним російським православ'ям і традиційно сильним впливом римо-католицького костюлу.

Крім того, велике значення в конфесійній структурі Волині відводилося юдаїзму (єврейська спільнота) і лютеранству (німецька й чеська колоністські спільноти). Пряма залежність між віросповіданням та етнічною належністю певним чином визначала особливості змісту й методів духовної освіти, а також наявність інституційного

чи лише позаінституційного рівня духовної освіти на Волині в тієї чи іншої етнічної спільноти.

Перспективу подальших досліджень ми пов'язуємо з обґрунтуванням соціальних і конфесійних передумов становлення й розвитку духовної освіти на Волині в XIX – на початку XX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баляс І. Міжконфесійне протистояння православного, уніатського та католицького духовенства Волинської губернії на основі «Волынских епархиальных ведомостей». *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2012. Вип. 9. С. 183–192.
2. Біла К.В. Церква та сільська громада: до питання взаємовідносин сільського православного духовенства з їх парафіями на Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2021. Вип. 31. С. 5–15.
3. Буравський О. Конфесійна політика російського самодержавства на Правобережній Україні та Білорусі (кінець XVIII – початок XIX століття). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2016. Вип. 1. Ч. 2. С. 13–18.
4. Генсьорський В. «Волинські епархиальні відомості» як джерело до вивчення історії міжконфесійних відносин на Волині. *Волинський благовісник*. 2018. № 6. С. 77–90.
5. Дело о зачислении чиновников в штат консистории. *ДАЖО (Державний архів Житомирської області)*. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 655. 199 арк.
6. Денисюк В.І. Українсько-польські відносини на Волині в контексті національної політики російського уряду в 1795–1862 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Чернівці, 2012. 246 с.
7. *ДАЖО (Державний архів Житомирської області)*. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 67. 14 арк.
8. Карашевич П. Очерк истории Православной церкви на Волини. СПб. : б.и., 1855. 157 с.
9. Омельчук В.В. Духовно-освітні традиції Волинського краю : навчальний посібник. Рівне : Знання, 2000. 110 с.
10. Опря Б. Господарська діяльність православного парафіяльного духівництва в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Правобережної України). *Український селянин*. 2010. Вип. 12. С. 102–105.
11. Пінчук М.П. Погодін Михайло Петрович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ : Наукова думка, 2011. Т. 8. 520 с.
12. Положение об управлении школами церковно-приходскими и грамоты ведомства Православного Исповедания. *Волынские епархиальные ведомости*. 1896. № 10–11. С. 159–183.
13. Прищепа О. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне : ПП ДМ, 2010. 287 с.
14. Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.). Рівне : РІС КСУ, ППФ «Ліста-М», 2003. 480 с.
15. Сторожук І.А. Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії у 1804–1905 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2015. 240 с.
16. Тацієнко В. Землекористування православного парафіяльного духовенства у XIX – на початку XX століття (на матеріалах Київської єпархії). *Український селянин*. 2017. Вип. 18. С. 108–112.
17. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание приходо́в и церквей Волынской губернии. *Волынские епархиальные ведомости*. 1896. № 15. С. 589–596.
18. Устав учебных заведений, подведомственных университетам. 1804 г. *Полное собрание законов Российской империи за 1804–1805*. Т. XXVIII. С. 626–648. <http://museumreforms.ru/node/13661> (дата звернення 18.03.2024).
19. Хитровська Ю.В. Правовий статус та моральний стан православного духовенства Правобережної України в другій половині XIX ст. *Сторінки історії*. 2017. Вип. 43. С. 32–42.

ETHNOCULTURAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF SPIRITUAL EDUCATION IN VOLYN IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

SEIKO NATALIYA ANDRIIVNA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Zhytomyr Ivan Franko State University

SYTNIAKIVSKA SVITLANA MYKHAILIVNA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Zhytomyr Ivan Franko State University

Introduction. *The development of spiritual education in the historical context has an expressed ethno-cultural basis, as well as prerequisites for formation and development. The Russian Orthodox Church of the 19th century on Ukrainian lands was a powerful mouthpiece of the monarchical system and the solid integration of the Volyn peasantry; in fact, the spiritual education of the Volyn region was mainly Russian Orthodox. The hierarchy of spiritual educational institutions of Volyn region in the 19th – early 20th centuries was represented by church-parochial schools, theological schools and seminaries. The direct dependence between religion and ethnicity in a certain way determined the peculiarities of the content and methods of spiritual education, as well as the presence of an institutional or non-institutional level of spiritual education in Volyn region.*

Purpose is to substantiate the content of ethno-cultural prerequisites and factors that determined the formation and development of spiritual education in Volyn region in the 19th – early 20th centuries.

Methods: *analysis of historical archival documents; generalization of quantitative indicators of the development of spiritual educational institutions in Volyn region in the 19th – early 20th centuries; comparison of quantitative and qualitative indicators of the development of spiritual education of various ethno-confessional groups in Volyn region in the researched period.*

Results. *The educational level of representatives of various ethno-national communities, their affiliation to religious denominations, and the method of resettlement on the territory of Volyn as factors in the formation and development of spiritual education in the region are analyzed. It was found that the Russian Orthodox Church during the 19th century sought to transform Czech churches into German ones and schools into Orthodox ones, and at the beginning of the 20th century, Jewish spiritual educational institutions partially came under the care of the Ministry of Public Education. The main levels of spiritual education in Volyn region during the research period were determined: for the urban population – primary and secondary levels of spiritual education, for the majority of the rural population – lower (parochial schools, schools of literacy and spiritual education by brotherhoods and societies of leading religious denominations).*

Originality consists in the introduction into scientific circulation of unknown and little-known historical sources, first of all, archival documents on the formation and development of spiritual education in Volyn region.

Conclusion. *The study of the ethno-cultural prerequisites and factors of the development of spiritual education in Volyn region in the 19th – early 20th centuries made it possible to establish that throughout the studied period, inter-confessional relations in Volyn region were quite complex, and this mainly related to the confrontation between the dominant Russian Orthodoxy and the traditionally strong influence of Roman – Catholic church. In this connection, the influence of the Russian “theory of official nationality” on the formation and development of spiritual education in Volyn region has been proven. It was established that the specified theory was embodied in the region into the dominance of Orthodox schooling over Catholic, Lutheran, and Jewish schools.*

Key words: *spiritual education, parish schools, theological schools, ethnos, culture, Volyn region.*

REFERENCES

1. Balias, I. (2012). Mizhkonfesiine protystoiannia pravoslavnoho, uniatskoho ta katolytskoho dukhovenstva Volynskoi hubernii na osnovi “Volynskykh eparkhyalnykh vedomostei” [Inter-confessional confrontation of the Orthodox, Uniate and Catholic clergy of the Volyn province on the basis of “Volhynia Eparchalny Vedomosti”]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. 9, 183–192.
2. Bila, K. V. (2021). Tserkva ta silska hromada: do pytannia vzaïmovïdnosyn silskoho pravoslavnoho dukhovenstva z yikh parafiiamy na Pravoberezhnii Ukraini u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Church and rural community: to the issue of the relationship between the rural Orthodox clergy and their parishes in Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* 31, 5–15.

3. Buravskiy, O. (2016). Konfesiina polityka rosiiskoho samodержavstva na Pravoberezhnii Ukraini ta Bilorusi (kinets XVIII – pochatok XIX stolittia) [Confessional politics of the Russian autocracy in Right-Bank Ukraine and Belarus (late 18th – early 19th centuries)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. 1*, Ch. 2, 3–18.
4. Hensorskyi, V. (2018). “Volynski yeparkhialni vidomosti” yak dzherelo do vyychennia istorii mizhkonfesiinykh vidnosyn na Volyni [“Volhynia Eparchalny Vedomosti” as a source for studying the history of inter-religious relations in Volyn region]. *Volynskiy blahovisnyk. 6*, 77–90.
5. *Delo o zachyslenyy chynovnykov v shtat konsystoryy* [The case of enrollment the officials in the staff of the consistory]. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti. F. 178. Lutsko-Zhytomyrska rymo-katolytska dukhovna konsystoriia. Op. 6. Spr. 655. 199 ark.
6. Denysiuk, V. I. (2012). *Ukrainsko-polski vidnosyny na Volyni v konteksti natsionalnoi polityky rosiiskoho uriadu v 1795–1862 rr.* [Ukrainian-Polish relations in Volyn region in the context of the national policy of the Russian government in 1795–1862]. [Candidate’s thesis, Chernivtsi].
7. *Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti* [State archive of Zhytomyr region], F. 178. Op. 6. Spr. 67. 14 ark.
8. Karashevych, P. (1855). *Ocherk ystoryy Pravoslavnoi tserkvy na Volyny* [An outline of the history of the Orthodox Church in Volyn region]. SPb.: b.y.
9. Omelchuk, V. V. (2000). *Dukhovno-osvitni tradytsii Volynskoho kraiu* [Spiritual and educational traditions of the Volyn region]. Znannia.
10. Opria, B. (2010). Hospodarska diialnist pravoslavnoho parafialnoho dukhivnystva v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. (na materialakh Pravoberezhnoi Ukrainy) [Economic activity of the Orthodox parish clergy in the second half of the 19th – early 20th centuries (based on the materials of Right-Bank Ukraine)]. *Ukrainskyi selianyn. 12*, 102–105.
11. Pinchuk, M. P. (2011). *Pohodin Mykhailo Petrovych* [Pogodin Mykhailo Petrovych]. In 10 vols. Vol. 8 : *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the history of Ukraine]. Naukova dumka.
12. Polozhenye ob upravlenyy shkolamy tserkovno-prykhodskymy y hramoty vedomstva Pravoslavnoho Yspovedaniya [Regulations on the management of parish and literacy schools under the Orthodox Confession] (1896). *Volynskye eparkhialnye vedomosti. 10–11*, 159–183.
13. Pryshchepa, O. (2010). *Mista Volyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [Cities of Volyn region in the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century]. PP DM.
14. Stokolos, N. H. (2003). *Konfesiino-etnichni transformatsii v Ukraini (XIX – persha polovyna XX st.)* [Confessional and ethnic transformations in Ukraine (19th – first half of the 20th centuries)]. RIS KSU., PPF “Lista-M”.
15. Storozhuk, I. A. (2015). *Suspilno-politychna ta kulturno-osvitnia diialnist dukhovenstva Volynskoi hubernii u 1804–1905 rr.* [Socio-political and cultural-educational activities of the clergy of the Volyn province in 1804–1905]. [Candidate’s thesis, Natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni M. P. Drahomanova].
16. Tatsiienko, V. (2017). Zemlekorystuvannia pravoslavnoho parafialnoho dukhovenstva u XIX – na pochatku XX stolittia (na materialakh Kyivskoi yeparkhii) [Land use of the Orthodox parish clergy in the 19th – early 20th centuries (based on the materials of the Kyiv diocese)]. *Ukrainskyi selianyn. 18*, 108–112.
17. Teodorovych, N. Y. (1896). Ystoryko-statystycheskoe opysanye prykhodov y tserkvei Volynskoi hubernyy [Historical and statistical description of parishes and churches of the Volyn province]. *Volynskye eparkhialnye vedomosti. 15*, 589–596.
18. Ustav uchebnykh zavedenyi, podvedomstvennykh unyversyitetam [Statute of educational institutions subordinate to universities]. (1804). *Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi ymperyy za 1804–1805*, Vol. XXVIII, 626–648. <http://museumreforms.ru/node/13661>.
19. Khytrovska, Yu. V. (2017). Pravovyi status ta moralnyi stan pravoslavnoho dukhovenstva Pravoberezhnoi Ukrainy v druhii polovyni XIX st. [The legal status and moral condition of the Orthodox clergy of Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th century]. *Storinky istorii. 43*, 32–42.